

aan de orde moeten komen. Hij zit toch niet meer in het hoekje waar een kwart eeuw geleden, in de herdenkingsbundel bij het vijf en zeventig jarig bestaan, ds J. Karelse hem plaatste? Hij moet eens de hem toekomende plaats ontvangen: ik spreek niet van 'eerherstel': dat zou niet in zijn geest zijn. Het gaat slechts om historische akribie. Was dit gebeurd dan zou de fout van blz. 126 vermeden zijn waar de oorsprong van de Vrije Evangelische Gemeenten teruggevoerd wordt op het Canton de Vaud (1847) en de Eglise Evangélique de Genève (1848). Thomas Chalmers, de Schot van wie Jan de Liefde zoveel heeft geleerd, is de instigator geweest.

Getroffen heeft mij hoe de schrijvers terugverlangen naar de situatie van een eeuw geleden. Improviserend, zonder vaste geloofsbelijdenis en strakke institutionele vormen, als een soort conventikels met plaatselijke autonomie is men begonnen.

P. L. Schram

Wim Zaal, *De vuist van de paus. De Nederlandse zouaven en het eind van de Kerkelijke Staat, 1860-1870*. Amsterdam (Wetenschappelijke Uitgeverij b.v.) 1980, 155 blz. f 28,50.

De titel van dit vlot geschreven en voor een groter publiek bedoelde werkje is ontleend aan een toespraak van de grote zouavenpromotor, pastoor Hellemons uit Oudenbosch. De schrijver, die er al eerder blijk van heeft gegeven met groot gemak het negentiende-eeuwse verleden opnieuw tot leven te brengen, heeft voor deze pennevrucht met hulp van het Prins Bernhard Fonds 'archieven en slagvelden in Italië' bezocht. Het gaf hem het gevoel mede daardoor nu eens onbevooroordeeld over dit onderwerp te kunnen schrijven. Inderdaad laat zich niet ontkennen dat hij heel wat nieuwe details wist op te diepen en ook de nodige vakliteratuur heeft verwerkt. Des te spijtiger is het daarom dat hiervan nergens rekening en verantwoording wordt afgelegd: geen enkele bron of literatuuropgave valt er in deze studie te bespeuren. Men kan verder vaststellen dat schrijver zich met geen van de beide partijen, de Italiaanse eenheidsstrijders en de pauselijken, heeft geïdentificeerd. Maar daarmee is het geheel toch niet zo'n historisch voorbeeldig resultaat geworden, als ons wordt gesuggereerd. Dat komt mijns inziens vooral door de deels badinerende, deels cynische toon, waarop de groten en kleinen van de negentiende-eeuwse aarde, bovendien telkens net even te gechargeerd, zijn beschreven. De vele grapjes en platitudes waarmee schrijver als een conferencier feiten introduceert of van commentaar voorziet, doen afbreuk aan de intelligente manier waarop politieke constellaties, sociale omstandigheden en menselijke tegenstellingen worden gekarakteriseerd.

Het aanbrengen van een meer kerkhistorische context van theologische, pastorale of spirituele aard heeft Zaal nauwelijks beproefd. Merkbaar onder invloed van de omstreken auteur August Bernhard Hasler, wiens anti-Pius-IX-complex hij gretig en niet al te kritisch heeft benut, ziet hij in het pauselijk gedrag en dat van de Curie zo goed als niets dat uit oprecht religieuze motieven kan zijn ontsproten. Over de zouaven oordeelt schrijver genuanceerd en met voldoende begrip, voor hen die zij dienden heeft hij geen goed woord over. Vandaar dat zijn boekje eindigt met het volgende vonnis: de vuist van de